

UDK 811.163.42'373
Izvorni znanstveni rad
Primljen 1. veljače 2002.
Prihvaćen za tisak 6. veljače 2002.

Barbara Kunzmann-Müller

Humboldt-Universität zu Berlin
Institut für Slawistik
Dorotheenstr. 65
D-10 099 Berlin
barbara.kunzmann-mueller@rz.hu-berlin.de

DVOJEZIČNA LEKSIKOGRAFIJA I MANJI JEZICI

Problemi teorije i prakse

U prvom se, teoretskom dijelu članka razmatraju različite potrebe korisnika u odnosu na dvojezične rječnike. Polazeći od poznate Ščerbine konstatacije da bi za svaki jezični par bila potrebna četiri rječnika (i aktivni i pasivni za govornike obaju jezika), autorica u situaciji kad se taj ideal ne može doseći ni u velikim, a kamoli u malim jezicima, daje u drugom dijelu praktične primjere kako bi trebao izgledati dobar njemačko-hrvatski rječnik.

Višejezični odnosno dvojezični rječnici već po tradiciji pripadaju u instrumentarij svih onih koji ili praktično primjenjuju strane jezike ili se njima bave, recimo, u nastavi stranoga jezika. U tom smislu možemo ih smatrati primarnim pomagalima u procesu prilaza stranomu jeziku. Upotreba je rječnika u takvoj mjeri normalna pojava da se korisnici obično i ne pitaju zašto i u kakvim se situacijama služe kojim rječnikom. Iz toga možemo izvući zaključak da postoji neka vrsta intuitivnosti odnosno nejasnoća o tome što pojedini rječnici nude, tj. na što stavljaju težište, odnosno što se prema tomu može od njih očekivati. Drukčije rečeno, korisnik kad izabere rječnik, postupa manje-više intuitivno. Primijenjeno na konkretan slučaj to bi moglo izgledati otprilike ovako: korisnik čiji je materinski jezik hrvatski, potpuno će se

svjesno odlučiti za njemačko-hrvatski rječnik i posegnuti za njim kad želi prevoditi njemački tekst na hrvatski. Neće, međutim, s istom sigurnošću tragati za sasvim određenim rječnikom ili rječničkim tipom, naravno pod pretpostavkom da izbor između više rječnika uopće postoji. Ovakvo stanje previše i ne začuđuje jer je odavno poznato da su kriteriji koji se mogu smatrati osnovnim i presudnim za korisnike, do određenoga stupnja čisto formalne naravi. Iskustvo naime pokazuje da se svojstva koja su značajna u tom pogledu svode uglavnom na opseg, raspoloživost rječnika i sl. No, situacija se temeljito mijenja kad korisnik u konkretnom slučaju počinje raditi s rječnikom, tj. kad počinje prevoditi, recimo, tekst iz materinskoga jezika na strani jezik. Vrlo skoro će pri tome ustanoviti da u odnosu na ono što očekuje od rječnika s orijentacijom materinski – strani jezik, rječnici nisu identični, nego se, naprotiv, prilično razlikuju, što znači da vrlo često ne ispunjavaju zahtjeve ili ih ispunjavaju na nezadovoljavajući način. Isto vrijedi i *vice versa*. Međutim, kad se pitamo zašto je to tako, takozvani normalni korisnik opet neće znati odgovoriti.

Uvodno ćemo se zato kratko osvrnuti na neka teoretska načela leksikografije i na osnovi njih pokušat ćemo ukazati na neke praktične posljedice koje iz toga proizlaze i s kojima se suočavamo kad se kao korisnici služimo višejezičnim odnosno dvojezičnim rječnicima ili kad ih kao leksikografi izrađujemo. Što se tiče jezičnih podataka koji će biti osnova za oprimjerivanje onoga što ćemo iznijeti teoretski, skrenut ćemo pažnju na tzv. manje jezike ili točnije na jezike s manjim brojem govornika, a to upravo zbog toga što se u vezi s njima pojavljuju neke posebnosti o kojima treba voditi računa. U tu skupinu manjih jezika, kao što se zna, pripada među ostalim i hrvatski.

Može se, prvo, konstatirati da interes za pitanja koja se postavljaju u vezi s odnosom korisnik i njegovi zahtjevi, u jezikoslovlju ima prilično dugu i bogatu tradiciju. To posebno vrijedi za jednojezičnu leksikografiju, a u novije vrijeme sve više uključuje i dvojezičnu leksikografiju. Što se tiče dvojezične leksikografije, spomenuli bismo na ovom mjestu poticajne radove ruskoga lingvиста Leva Vladimiroviča Ščerbe koji su znatno oživjeli i oplodili lingvističku diskusiju. Posebno bismo istaknuli njegovu raspravu pod naslovom *Принципы составления двуязычных словарей* u kojoj je pokrenuo ideju o potrebi razlikovanja više tipova dvojezičnih rječnika sa sasvim određenim karakteristikama. Diskusije su konačno dovele do toga da su se oslanjajući se na njega počeli diferencirati

- dvojezični rječnik s orijentacijom strani jezik – materinski jezik i
- dvojezični rječnik s orijentacijom materinski jezik – strani jezik.

Po toj se tipologiji rječnik s orijentacijom strani jezik – materinski jezik uvrštava i u tzv. pasivne rječnike. Glavna se zadaća toga rječničkoga tipa sastoji u tome da korisniku omogućava odnosno olakšava razumijevanje leksičkih jedinica na koje nailazi u tekstovima na stranom jeziku. U tom kontekstu razumjeti ne treba shvatiti usko, nego opširnije u tom smislu da mu rječnik obuhvatno stavi na raspolaganje leksičko značenje stranih jedinica s jedne, a pravila kako se one primjenjuju u rečenici i u diskurzu s druge strane. Jednom riječju, glavni je cilj toga rječnika da podaci u njemu što bolje i pouzdanije pomažu korisniku da uspješno čita ili prati strane tekstove. Načelno gledano, taj se tip može ostvariti na dva načina. U tzv. rječniku ekvivalenata leksičke se jedinice stranoga jezika suprotstavljaju ekvivalentima na materinskom jeziku korisnika. No, problematika se komplicira time što, a to uvijek trebamo imati na umu, jednoj leksičkoj jedinici stranoga jezika može odgovarati odnosno po pravilu odgovara više ekvivalenata na materinskom jeziku, i *vice versa*. Samo se po sebi razumije da ih treba sve navesti ili, kako bismo rekli više tehnički, nabrojiti. Nabranje tu možemo shvatiti doslovno, naime da se nizaju jedan do drugoga, a da se pri tome odvajaju zarezom. Druga je mogućnost koja dolazi u obzir tzv. dvojezični opisni rječnik. Leksikografski to znači da se uz leksičku jedinicu stranoga jezika ne daju ekvivalenti u strogom smislu, nego u prvom redu parafraze na materinskom jeziku korisnika. U tom su slučaju izbor iz broja ponuđenih ekvivalenata odnosno u većini slučajeva čak određivanje najprikladnijega ekvivalenta prepušteni samomu korisniku. Da je u pitanju mogući i opravdani postupak, dokazuje jednostavna činjenica da se korisnik za polazni jezik koji mu je materinski, može osloniti na jezičnu kompetenciju koja će mu biti osnova da sam odlučuje koji od ponuđenih ekvivalenata najviše odgovara odnosno za slučaj da ekvivalenti ili nisu navedeni ili ne odgovaraju da ih s kreativnošću izvornoga govornika sam stvara.

Navedene tvrdnje mogli bismo potkrijepiti mnoštvom primjera iz dvojezičnih rječnika. Za ilustraciju osvrnut ćemo se, u skladu s uvodnim mislima, na Hurmov i Uroičev *Njemačko-hrvatski rječnik* iz 1994., u kojem pod natuknicama *Frau, Birne, Schicht, Schnitzer, fressen* i *heiraten* piše:

Frau žena, gospođa, supruga.

Birne kruška (plod); žarulja.

Schicht naslaga, sloj; smjena.

Schnitzer rezbar; pogreška.

fressen žderati, pohlepno jesti; izjedati.

heiraten ženiti se, udati se.

Postavlja se pitanje kakve su tipične situacije u kojima bi korisnik posegnuo za takvim rječnikom. Kao prvo i osnovno naveli bismo da mu je dana jedinica stranoga jezika nepoznata. U tom slučaju zanimat će ga odgovarajući hrvatski ekvivalent odnosno odgovarajući ekvivalenti jer se, kao što je bilo rečeno, leksički sustavi dvaju jezika ne poklapaju jednostavno zato što nisu strukturirani na isti ili paralelni, nego na svojstveni i idiosinkratički način. Prema tomu u većini slučajeva nailazimo na situaciju da jednoj jedinici na stranom jeziku odgovara više od jednoga ekvivalenta na materinskom. Drugi je slučaj u kojem se korisnik obraća dvojezičnomu rječniku kad mu je jedinica stranoga jezika poznata, reklo bi se, u općim crtama. Kad su, međutim, u pitanju pojedina njezina značenja ili podznačenja, počinje se kolebati. Slična će biti situacija kad se radi o frazemima. Konačno će se od slučaja do slučaja obratiti rječniku i onda kad traži informaciju o tome kako se pojedine leksičke jedinice ponašaju u rečenici ili u tekstu, tj. u kojim se kolokacijama susreću. Najzad, u dvojezičnom se rječniku s punim pravom očekuju i gramatički podaci, tj. podaci o fonetici, morfologiji odnosno sintaksi i o pripadnosti određenim slojevima leksika i sl.

Za taj je rječnički tip presudan opseg i aktualnost jezične građe s jedne, a eksplicitnost opisivanja pojedinih rječničkih jedinica s druge strane. Što se toga tiče, treba posebno naglasiti da jezična građa u odnosu na suvremeni standardni jezik mora biti reprezentativna u širem smislu riječi. Konkretnije rečeno, u rječnik treba biti uključen osim tzv. općega leksika i znatan dio onoga leksika koji je prodro u opći jezik iz raznih drugih slojeva i stručnih jezika. Nema sumnje da u naše vrijeme posebnu ulogu igraju područja kao politika, moderni mediji, tehnika, gospodarstvo, informatika, sport, medicina i sl.

Proučavajući interese i zahtjeve korisnika dvojezičnih rječnika, leksikografi su došli do spoznaja da nije samo korisno nego čak i potrebno uključiti u njih što širi dijapazon leksičkih jedinica koje u nekom smislu pripadaju općemu jeziku, a koje su u njemu markirane na sasvim specifičan način. Misli se tu na primjer na semantički sinonim-

ne ili bliske leksičke jedinice kao što su u njem. *beginnen* i *anfangen*, *kriegen* i *bekommen*, na regionalizme kao *Kraut* i *Kohl*, *Semmel*, *Schrippe* i *Wecken* odnosno u hrv. *kiša* i *dažd*, *barba*, *nono* i *djed*, *šjor* i *gospodin*, *pecivo* i *bublica* i dr. Slično bi, nadalje, trebale biti tretirane jedinice stranoga jezika koje pripadaju raznim stilskim registrima, v. njem. *Handschrift* vs. *Klaue*, *Frühling* vs. *Lenz*, *Glück haben* vs. *Schwein haben* odnosno hrv. *dijete* i *čedo*, *usta* prema *njuška* i *gubica*, *jesti* prema *žderati*, *papati* i *klopati*, *nemati novaca* i *nemati love*. Ispostavilo se da je veoma korisno da bude zastupljen i poveći broj skraćénica, na primjer njem. *EDV*, *PLZ*, *ICE*, *SPD*, *DB*, *DGB* i *MA* odnosno hrv. *ZET*, *HNK*, *PDV*, *MUP*, *HSLs*, *SDP*, *KBC*, *HŽ* i *RH*. Ukupno gledano time se može, barem do određene granice, postići da korisnik može lakše čitati i razumjeti odnosno prevoditi različite vrste tekstova, kao što su beletristički, administrativni, znanstveni i povijesni tekstovi, sa stranoga na svoj materinski jezik.

Razmatrani kriteriji aktualnost i relativna širina opisivanja dobivaju na važnosti kad se misli na situaciju u većini zemalja istočne i jugoistočne Europe u kojima je u posljednjem desetljeću došlo do velikih promjena u političkom i ekonomskom životu ili u sustavu i koje se trenutačno nalaze u složenom procesu tranzicije. Kao što je odavno poznato, te se promjene odražavaju i na jezik, a u njemu je leksik najviše pogođen.

Tipu pasivnoga rječnika suprotstavlja se tzv. aktivni rječnik. Njegova se koncepcija povezuje s ciljem da što bolje osposobljuje korisnika da i aktivno uspješno primjenjuje strani jezik. Drugim riječima, aktivni je rječnik usmjeren na prevođenje iz materinskoga na strani jezik. Prema tomu, možemo ga smatrati opet pomagalom *sui generis*, a to upravo u tom smislu da korisniku daje semantičke, pragmatičke i gramatičke upute kako se ekvivalentne jedinice stranoga jezika upotrebljavaju i kako se povezuju u veće jedinice kao što su rečenice odnosno tekstovi. Ta usmjerenost uvjetuje neke posebnosti koje ga razlikuju od pasivnoga rječnika.

Najznačajniju i odlučujuću razlikovnu karakteristiku aktivnoga rječnika treba svakako vidjeti u načinu kako su ekvivalenti stranoga jezika odnosno podaci o njihovoj semantici, pragmatiki i sintagmatici predstavljeni u samom rječničkom članku. Taj se način bitno razlikuje od načina što smo ga okarakterizirali u vezi s pasivnim rječnikom. Najočiglednija je razlika u specifičnosti ili, bolje rečeno, u eksplicitnosti opisivanja semantike, pragmatike i sintagmatike ekvivalenata čiji je cilj da korisnik može s pogledom na ta svojstva što pouzdanije

izabrati ekvivalent koji u danoj situaciji najviše odgovara. U tu se svrhu uz ekvivalente daju tzv. upute, tj. maksimalno skraćene karakteristike na materinskom jeziku korisnika. Ukratko rečeno, te upute moraju sadržavati sve obavijesti o semantici, pragmatici i gramatici koje nisu prepoznatljive kada se samo, tj. bez komentara, suprotstavljaju ili redaju polazni i ciljni izrazi. Prema tomu, moraju biti maksimalno informativne u tom smislu da pridonose identifikaciji i razlikovanju pojedinih ekvivalenata uz leksem materinskoga jezika. Analize pokazuju da kao upute dolaze u obzir odrednice stručnih područja, hiperonimi, sinonimi i kolokacije na materinskom jeziku korisnika.

To što mislimo možemo, iako možda donekle i provizorno, ilustrirati na gore uvedenim primjerima: *Frau*, *Birne*, *Schicht*, *Schnitzer*, *fressen* i *heiraten*. Njihova bi prezentacija u njemačko-hrvatskom rječniku za aktivnu upotrebu mogla izgledati otprilike ovako:

Frau *weibl.* Wesen žena. *Ehefrau* oft supruga. *in der Anrede*, *zusammen mit dem Namen* gospođa ...

Birne *Baum*, *Frucht* kruška. *Glühbirne* žarulja. *Kopf* tikvica ...

Schicht *Lage* sloj. *Geologie* auch naslaga. *Arbeitsrhythmus* smjena ...

Schnitzer *Handwerker* rezbar. *Fehler* pogreška ...

fressen *v. Tieren* jesti. *v. Menschen* žderati, pohlepno jesti. *v. Rost*, *Säure* izjedati ...

heiraten *v. Frau* udati se. *v. Mann* oženiti se. *v. beiden Partnern* oženiti se, vjenčati se. *jdn. heiraten*. udati se za nekoga / oženiti nekoga ...

S druge pak strane i aktivni rječnik može na karakterističan način imati koristi od činjenice da korisnik ima jezičnu kompetenciju materinskoga jezika. Tu odmah pada na um da se broj natuknica koji ulazi u taj rječnik, može u usporedbi s pasivnim rječnikom skratiti. Konkretnije rečeno, u aktivnom rječniku nije potrebno nabrajati pojedinačno sve članove sinonimnih nizova kojima raspolaže materinski jezik, v. njem. *fegen* i *kehren*, *Samstag* i *Sonnabend*, *Harke* i *Rechen* odnosno hrv. *siječanj* i *januar*, *naslov* i *adresa*, *ravnatelj* i *direktor*, *baka* i *nona*, *poklon* i *dar*, *pjevati* i *kantati*. Kao argument neka posluži činjenica da se s jedne strane izvorni govornik zahvaljujući svojoj jezičnoj kompetenciji može kreativno služiti leksikom svoga jezika i, s druge strane, odgovarajući nizovi u stranom jeziku po pravilu ionako ne postoje ili nisu strukturirani tako da se točno razlikuju od sličnoga niza u materinskom jeziku.

Kad se polazi od dosada rečenoga, izlazi da u vezi s dvojezičnim rječnicima treba, prvo, uzeti u obzir specifične skupine korisnika odnosno, drugo, specifične situacije u kojima se oni obraćaju rječniku. Iz toga logično slijedi da razmatrana koncepcija aktivnoga i pasivnoga rječnika zahtijeva ukupno četiri rječnika za svaku kombinaciju jezika.

No, s druge strane vidljivo je da i unatoč dobro obrazloženoj argumentaciji leksikografska teorija dolazi u sukob s leksikografskom praksom. Možemo se naime veoma lako uvjeriti da je praksa u bitno drukčijoj situaciji, a to posebno vrijedi za tzv. manje jezike. Mislimo da nije pretjerano reći da je tu razilaženje gotovo nužno. Drugim riječima, u praksi i sada prevladavaju dvojezični rječnici koji u svojoj koncepciji nisu dosljedno usmjereni i izrađeni prema interesima svojih korisnika odnosno njihovim materinskim jezicima. To vrijedi za sve rječničke tipove, a posebno i gotovo neograničeno za prototip tzv. dvojezičnoga aktivnoga prijevodnoga rječnika. Razlozi su takvu stanju očiti. Ne treba, na primjer, gubiti iz vida da uvjeti u kojima bi se mogli ostvariti aktivni rječnici još ne postoje ili, blaže rečeno, u najmanju ruku ne zadovoljavaju. Podsjetili bismo primjerno da nedostaju obuhvatna i sustavna opisivanja leksika pojedinih jezika, u najboljem su slučaju napravljeni prvi koraci. No, bez obzira na to možemo ipak ustanoviti da su se posljednjih godina ili desetljeća počeli pojavljivati rječnici koji ohrabruju jer kreću upravo tim putem i već i dokazuju svoju donekle veću učinkovitost. No, što se tiče samih jezika, opet su u pitanju engleski, francuski ili ruski, drugim riječima tzv. veliki ili svjetski jezici, dakle jezici koji su od prvorazrednoga značenja za međunarodnu komunikaciju. Manji jezici što se toga tiče nazaduju, što opet ne začuđuje kad se, recimo, uspoređuju leksikografski kapaciteti kojima pojedine zemlje raspolažu u tom pogledu.

Na ovom bismo se mjestu ipak malo zadržali na problematici kako se mogu, uzimajući u obzir realne mogućnosti, leksikografska teorija i iz nje nastala tipologija rječnika provesti u leksikografsku praksu. Takvo se pitanje nameće sasvim prirodno, čak, reklo bi se, neizbježno, jer je iluzorno vjerovati da će biti moguće u dogledno vrijeme ostvariti sva četiri rječnika s naznačenim karakteristikama. Ta tvrdnja vrijedi za velike jezike, a pogotovo za manje. Drukčije rečeno, leksikografska se praksa, posebno kad su u pitanju manji jezici, nalazi u priličnoj dilemi iz koje uopće nije jednostavno naći izlaz. Očito je da će rješenje pod aktualnim uvjetima biti kompromisno, tj. negdje u sredini u tom smislu da leksikografska teorija vodi računa o leksikografskoj praksi i

obrnuto, tj. da leksikografska praksa primjenjuje, ako je to moguće, rezultate leksikografske teorije.

U načelu možemo reći da je dobar aktivni rječnik i veoma kvalitetan pasivni rječnik, ali ne vrijedi i obrnuto. Iz toga bi se mogao izvući zaključak da je sasvim dovoljno da se dvojezična leksikografija fokusira na izradu aktivnih rječnika. No, kad se pogleda leksikografska praksa, odmah pada u oči da je ta prednost samo prividna. I praksa potvrđuje da je aktivni rječnik ne samo zahtjevniji što se tiče same izrade, nego pretpostavlja i stručno školovane i iskusne leksikografe, drugim riječima leksikografski dobro uigrani tim. Sasvim je suprotna uobičajena leksikografska praksa, barem na njemačkom jezičnom tlu, gdje se leksikografski rad na dvojezičnim rječnicima manje-više svodi na honorarni rad u okvirima izdavačkih kuća. Bez obzira na postojeće poteškoće valja svakako naglasiti da optimiranje dvojezičnih rječnika ostaje na dnevnom redu lingvističke diskusije. Pri tome optimiranje treba shvatiti kao nastojanje da se postupno izrađuju rječnici koji su orijentirani na interese onih koji se njima služe. Uvjereni smo da se to sasvim sigurno ne odnosi samo na tzv. velike ili svjetske jezike, nego, iako možda na specifičan način, istodobno i na manje jezike kao što je hrvatski.

Da bismo objasnili na što mislimo, iznijet ćemo, prvo, neke misli, a na osnovi toga, drugo, pokazat ćemo na primjerima kako po našem mišljenju treba koncipirati i ostvariti rječnike koji u većoj mjeri nego dosada vode računa o načelima za koja smo rekli da su presudna u odnosu na korisnika i njegove interese. Budući da manji jezici što se toga tiče najviše nazaduju i da se pokazuju deficitarni, težište će biti stavljeno upravo na njih.

Što se tiče jezične građe, dvojezični rječnici i za male jezike moraju biti reprezentativni u tom smislu da na odgovarajući način prikazuju aktualni opći leksik, recimo, suvremenoga hrvatskoga jezika. To zapravo vrijedi općenito neovisno o jeziku, a istodobno uključuje i posebnosti pojedinih jezika. Kad je riječ o hrvatskom jeziku, treba svakako voditi računa o velikim jezičnim promjenama posljednjega desetljeća koje su se odvijale zbog svjetske globalizacije i internacionalizacije na jednoj, a ekonomskih i političkih promjena na drugoj strani. Sasvim je nesporno da sve spomenute domene koje su bile time zahvaćene, moraju naći svoje mjesto i u dvojezičnim rječnicima hrvatskoga jezika. To je potrebno pogotovo zato što pojedini jezici na spomenute izvanjezične promjene ne reagiraju na isti, nego na različit i svojevrsan način.

Svoja bismo stajališta u vezi s hrvatskim jezikom ilustrirali na nekoliko primjera. Kao što je poznato, hrvatski jezik pripada onim jezi-

cima koji nisu skloni preuzimanju strane jezične građe u obliku stranih riječi ili internacionalizama. S obzirom na to da za nove pojmove odnosno realije treba uvesti i nova imenovanja, hrvatski jezik bira ono što je odavno u njegovoj tradiciji – purizam. Od osamostaljenja Hrvatske kao države načelo da se u leksikalizaciji novih pojmova koristi vlastiti jezični potencijal snažno oživljava i proširuje se. Od mnogobrojnih primjera navodimo sljedeće: *računalo* umjesto *kompjutor*, *vlastita stranica* umjesto *home page*, *elektronička pošta* umjesto *e-mail*. U tom kontekstu svakako važnu ulogu igra i činjenica da je kao posljedica političkih promjena došlo do osamostaljenja novih standardnih jezika koji se trenutno brzo i intenzivno razvijaju. I u tom je pogledu hrvatski dobar primjer jer se upravo nalazi u tom standardološkom procesu, što se posebno odražava na leksik za koji su karakteristične goleme promjene. No, s druge strane valja upozoriti i na to da u takvim, da ih nazovemo prijelaznim razdobljima, često dolazi i do provizornih rješenja odnosno do odluka koje jezična praksa prije ili kasnije ne potvrđuje, što leksikografski posao čini u mnogočemu posebno nezahvalnim.

Imajući na umu ono što smo rekli u vezi sa širinom jezične građe u pasivnom rječniku, moramo biti svjesni da neka rješenja ne zadovoljavaju. Dobro je poznato da svi tipovi rječnika, pa i dvojezični, imaju, da tako kažemo, prirodne granice što se tiče već samoga opsega. Zato je na leksikografima da odluče koje će leksičke jedinice odnosno skupine unijeti u rječnik, a koje je moguće ispustiti. Kao načelo smo utvrdili reprezentativnost leksika koji se svakako mora sačuvati i u dvojezičnom rječniku, recimo, suvremenoga hrvatskoga jezika. Nesporno je da su rješenja sve drugo nego trivijalna, naprotiv, često su itekako problematična. Zna se da mnogo ovisi o senzibilitetu leksikografa samih, ali na ovom bismo se mjestu izrazito zalagali da subjektivnost bude smanjena u korist intersubjektivnosti. S obzirom na to da se ograničenje jezične građe koja ulazi u rječnik ne može izbjeći, moramo po mogućnosti točnije odrediti područja odnosno leksičke jedinice gdje je to najlakše moguće. Mislimo da dolaze u obzir sfere kao deaktivirani leksik, razne regionalno i stilski markirane leksičke jedinice i sl.

Pri tome treba posebno još upozoriti i na to da ni u kojem slučaju ne smije doći do većega razilaženja između kvantitete i kvalitete samih rječničkih članaka. Drugim riječima, broj natuknica mora se nalaziti u uravnoteženom odnosu s informacijama koje sadržava svaka pojedinačna natuknica.

O rječničkom članku i njegovim karakteristikama bilo je riječi kad smo uvodno opširnije predstavili aktivni rječnik. Smatramo da bi u

dvojezičnom rječniku suvremenoga hrvatskoga jezika koji imamo na umu bilo najvažnije da se smanji broj onih natuknica u kojima se bez komentara nižu ekvivalenti, koji ustvari značenjski, pragmatički ili sintagmatski nisu identični. Išli bismo čak i tako daleko pa tvrdimo da izbjegavanje nizanja u korist komentiranja ostaje krajnji cilj moderne dvojezične leksikografije. Na što mislimo pokazuju sljedeći primjeri iz aktivnoga rječnika *Deutsch-Russischen Wörterbuch* iz 1984. g.

Frau *weibl. Person* жена. *Ehefrau* жена. *in der Anrede, zusammen mit dem Namen* госпожа. *Gebieterin* Frau des Hauses хозяйка (дома) ...

Birne 1. *Botanik* груша. *Baum auch* грушевое дерево 2. *Glühlampe* (электрическая) лампочка 3. *Kopf* башка ...

Schicht *stoffliche, soziale Schicht; übertr.* слой. *Geologie auch* пласт *Produktionssphäre: Arbeitsschicht* смена ...

Schnitzer *Mensch* резчик. *Fehler* ошибка ...

fressen 1 *v. Tier* есть, съедать, поедать. *gierig* жрать, пожирать 2. *v. Person:* *essen, schlingen* жрать, пожирать 3. *v. Rost, Säure* разъедать ...

heiraten (jdn.) *v. Mann* жениться на ком-н. *v. Frau* выйти замуж за кого-н. *v. beiden Partnern umg* жениться/по-. *offiz* вступать/вступить в брак, сочетаться браком ...

odnosno iz *Deutsch-bulgarischen Wörterbuch* od T. Sugareva i V. Atanasova iz 1997. g.

Frau жена, госпожа. (*Ehefrau*) жена, сьпруга. *als Anrede* госпожо ...

Birne круша, крушка. *Glühlampe* крушка ...

Schicht пласт, слой (*auch Geologie*); (*gesellschaftliche Schicht*) слой, прослойка, група. *Arbeitszeit* смяна ...

Schnitzer резбар. *übertragen, umgangssprachlich* грешка ...

fressen ям, изьяждам (за животни); *verschlingen* гълтам, погльщам; *umgangssprachlich, verächtlich* лапам, излапвам. *Tech (Rost)* рьжда разяждам ...

heiraten *intr.* женя се, оженвам се. *v. Frau auch* омъжвам се. *tr.* женя се, оженвам се. *jdn. heiraten* за някога ...

Iz navedenih se primjera točno vidi da oba rječnika vode računa o tome da u dvojezičnim rječnicima, koji uključuju elemente aktivnosti, treba nastojati da se nekomentirano nizanje ekvivalenata stranoga

jezika zamijeni opisnim komentiranjem. Očita je težnja da se to ostvari u odnosu na natuknicu na materinskom jeziku na specifičan i izdiferenciran način.

Što se uravnoteženoga prikazivanja leksičkih jedinica odnosno istovrjednica tiče, treba upozoriti još i na to da su potrebni podaci o tome kako se one upotrebljavaju u frazi odnosno u rečenici. Prema tomu treba naznačiti sintagmatske relacije, i to neovisno o tome predstavljaju li one sintagmatske uzorke ili ne predstavljaju. Da bude pouzdanost veća, treba uzeti u obzir ne samo slučajeve divergencije i odgovarajuće idiosinkrasije, nego načelno i slučajeve podudaranja. O čemu mislimo pokazuju ovi primjeri:

verfügen ... über etw. verfügen raspolagati nečime ...

freuen, sich ... sich über etw. freuen veseliti se nečemu ...

erfreuen ... jdn. mit etw. erfreuen veseliti nekoga nečim

fürchten, sich ... sich fürchten vor jdm./etw. bojati se nekoga/nečega ...

gratulieren ... jdm. zu etw. gratulieren zu einem Ehren-, Feiertag čestitati nekomu nešto. *zu einem Erfolg, Sieg* čestitati nekomu na nečemu ...

Besuch ... B. (bei jdm./wo) posjet nekomu/Dat. *Besuch bei der Großmutter* posjet baki. *Besuch in Deutschland* posjet Njemačkoj ...

U istu se svrhu u leksikografiji primjenjuju i tzv. tekstualne realizacije koje doduše ne predstavljaju modele, ali ipak na tipičan način pokazuju kako se natuknice upotrebljavaju u rečenici. Primjeri koji to mogu ilustrirati potječu opet iz citiranoga *Deutsch-Russisches Wörterbuch* (1984. g.).

willkommen ... herzlich willkommen (wo) добро пожаловать (куда-н.).
herzlich willkommen in Berlin добро пожаловать в Берлин ...

angebracht ... die Bemerkung ist durchaus angebracht ваше замечание было совсем уместное ...

bekommen ... jd. hat eine Schwester und einen Bruder bekommen у кого-н. родились сестренка и братишка ...

genau ... auf die Minute genau с точностью до минуты ...

Kad je u pitanju zamišljeni njemačko-hrvatski rječnik, navedeni primjeri mogli bi izgledati ovako:

willkommen ... *herzlich willkommen* (wo) mit Unterscheidung des nominalen Genus dobro došao (nekamo). *herzlich willkommen in Berlin* dobro došao u Berlin ...

angebracht ... *die Bemerkung war durchaus angebracht* primjedba je bila sasvim na mjestu ...

bekommen ... *jd. hat eine Schwester und einen Bruder bekommen* netko je dobio brata i sestru ...

genau ... *auf die Minute genau* točno u minutu ...

Schock ... *unter Schock stehen* biti u šoku ...

arbeitslos ... *arbeitslos werden* ostati bez posla ...

Kad se uspoređuju podaci iz postojećih ili tradicionalnih rječnika, odmah pada u oči da bi rječnici toga tipa u znatnoj mjeri pridonijeli poboljšanju sadašnje rječničke situacije. Da bismo završno usporedno ilustrirali razlike, tj. prednosti novijih s jedne, a nedostatke postojećih ili starijih rječnika s druge strane, navest ćemo kao primjer njem. natuknicu *kaputt* u ruskom, hrvatskom i bugarskom dvojezičnom rječniku.

I. *Deutsch-Russisches Wörterbuch* (1984.)

kaputt 1. *zerbrochen: Gegenstand aus Holz, Metall, Plastik; techn. Gerät, Mechanismus* сломанный, испорченный 2. *zerschlagen: Geschirr, Glas, Keramik, Porzellan* разбитый 3. *zerrissen: Papier, Schuhwerk, Stoff, Strick* порванный 4. *zerstört: Gebäude, Ort* разрушенный 5. *entnervt* разбитый ...

II. *Njemačko-hrvatski rječnik* (1994.)

kaputt propao, slomljen, dotrajavao; pokvaren.

III. *Немско-български речник* (1997.)

kaputt счупен, повреден, строшен; *müde* уморен; *erschöpft* изтошен.

U ovoj raspravi razmatrali smo pitanja teorije i prakse dvojezične leksikografije s posebnim osvrtom na probleme koji se pojavljuju u vezi s manjim jezicima. Zaključno i rezimirajući mogli bismo reći da leksikografska teorija uvjerljivo dokazuje da treba voditi računa o točno određenom krugu korisnika koji se rječnicima obraćaju s posve posebnim zahtjevima. Na toj se osnovi razradila kompleksna tipologija rječnika koja je na karakterističan način značajna i za dvojezičnu leksiko-

grafiju. Posebno tu valja upozoriti na razlikovanje pasivnoga i aktivnoga ili prijevodnoga dvojezičnoga rječnika. Ta teoretska pretpostavka zapravo znači da u ovisnosti o ovim kriterijima treba koncipirati i izraditi po četiri rječnika za svaku kombinaciju jezika. No, s druge strane postoje posve objektivni razlozi koji ne dopuštaju njihovo ostvarenje u doglednoj budućnosti. Ta opća tvrdnja opet vrijedi posebno za tzv. male jezike. Stoga je itekako važno razmisliti o alternativama. Imajući na umu taj cilj, smatramo da je potrebno da se postojeći rječnici zamjenjuju novima koji će uključiti koliko je god to moguće rezultate suvremene teorije leksikografije u leksikografski rad. Zamisao je bila ovoga priloga da razmotri neke aspekte te problematike i da daje u vezi s tim niz prijedloga kako u budućnosti dvojezična leksikografija može raditi optimalnije i učinkovitije.

Literatura

Anić, V., 1998: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.

Barić, E., i dr., 1999: *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb.

Daum, E., i W. Schenk, 1970: *Wörterbuch Deutsch-Russisch*, Leipzig.

Deutsch-Russisches Wörterbuch (1983/84; 1989, 1991), Ur. Akademie der Wissenschaften, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 1–3, Berlin.

Duda, W., i B. Müller, 1974: Zur Problematik eines aktiven deutsch-russischen Wörterbuchs, *Fremdsprachen*, Berlin, 175–180.

Duda, W., B. Müller i K. Müller, 1981: Fragen der Darstellung des deutschen Wortschatzes in einem zweisprachigen Wörterbuch, *Fremdsprachen*, Berlin, 42–44.

Duda, W., B. Müller i K. Müller, 1978: Zu spezifischen Aspekten der Darstellung des russischen Wortschatzes für Deutschmuttersprachler, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin /Gesellschaftswissenschaftliche Reihe*, 27, Berlin, 455–457.

Hansen-Kokoruš, R.: Das Deutsch-Kroatische Universalwörterbuch und Probleme des Sprachwandels, *Sprachwandel und Wörterbücher* (u tisku).

Hurm, A., i M. Uroić, 1994: *Njemačko-hrvatski rječnik*, Zagreb.

Klaić, J., 1998: *Njemačko-hrvatski praktični rječnik*, Zagreb.

Kunzmann-Müller, B., 1999: Perzeptionsverben als Objekt der serbischen Lexikographie, *Srpski jezik*, 4, Beograd, 255–264.

Kunzmann-Müller, B., 1998: Opis sinsemantičkih riječi u rječniku – izazov leksikologiji i leksikografiji, *Filologija*, 30-31, 239-248.

Kunzmann-Müller, B., 1994: Jednojezični rječnik i nenativni govornik, *Filologija*, 22-23, 69-78.

Kunzmann-Müller, B., 1987: Zur Darstellung von Wortschatzeinheiten unterschiedlicher Wortklassen im zweisprachigen Wörterbuch, *Fremdsprachen*, Berlin, 97-102.

Liperowskaja, N., i E. Iwanowa, 1966: *Deutsch-Russisches Lehrwörterbuch*, Moskva.

Müller, B., 1986: Probleme der Darstellung von Funktionswörtern im zweisprachigen Wörterbuch, *Linguistische Studien*, 147 /ZISW/ Reihe A. Berlin, 93-102.

Müller, B., 1984: Zu einigen spezifischen Besonderheiten unterschiedlicher Wörterbuchtypen, *Fremdsprachen*, Berlin, 236-240.

Müller, B., 1983: Benutzersituationen im Verhältnis zu unterschiedlichen Typen von Wörterbüchern, *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*, 5, Novi Sad, 227-241.

Rječnik hrvatskoga jezika (2000), Ur. J. Šonje, Leksikografski zavod i Školska knjiga, Zagreb.

Smolik, W., 1969: "Aktives" Wörterbuch Deutsch-Russisch, *Nachrichten für Sprachmittler*, 3.

Сугарова, Т., i В. Атанасова, 1997: *Немско-български речник*, София.

Щерба, Л. В., 1974: Опыт общей теории лексикографии, *Языковая система и речевая деятельность*, Leningrad.

Щерба, Л. В., i М. И. Матусевич, 1950: *Русско-французский словарь*, Moskva.

DIE ZWEISPRACHIGE LEXIKOGRAPHIE UND DIE SOG. KLEINEREN SPRACHEN

Probleme der Theorie und Praxis

Zusammenfassung

Der Beitrag beschäftigt sich mit Problemen der Theorie und Praxis der mehr-, speziell der zweisprachigen Lexikographie. Ausgehend von den unterschiedlichen Klassen von Wörterbuchadressaten ist eine komplexe Typologie erarbeitet worden, die für die zweisprachige Lexikographie in spezifischer Weise Gültigkeit hat. Ihre Umsetzung in die lexikographische Praxis setzt die Erarbeitung einer Anzahl unterschiedlich adressierter und daher unterschiedlich

konzipierter Wörterbücher voraus, wobei die Unterscheidung in passive und aktive oder Übersetzungswörterbücher von besonderer Wichtigkeit ist. Daraus ergeben sich lexikographische Aufgaben, die, zumal bezogen auf die sog. kleineren Sprachen, gegenwärtig und auf absehbare Zukunft nicht zu leisten sein werden. Es ist daher dringlich, über alternative und realisierbare Lösungen nachzudenken. Der Beitrag unternimmt einen Versuch dieser Art und unterbreitet anhand von Beispielen aus dem Kroatischen und Bulgarischen vergleichend mit dem Russischen einige Vorschläge, wie unter Bezug auf aktuelle Ansätze in der Theorie der Lexikographie zweisprachige Wörterbücher gezielter nutzerorientiert konzipiert und erarbeitet werden können.

Ključne riječi: tipologija rječnika, dvojezični rječnici, korisnici rječnika, pasivni rječnik, aktivni rječnik, prijevodni rječnik, hrvatski jezik, bugarski jezik, ruski jezik

Schlüsselwörter: Wörterbuchtypologie, zweisprachige Wörterbücher, Wörterbuchadressaten, Passivwörterbuch, Aktivwörterbuch, Übersetzungswörterbuch, Kroatisch, Bulgarisch, Russisch